

Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989-1998

irta Bárdi Nándor

Dolgozatomban három jelenségről szeretnék szólni. A "határon túliság" mint téma fogalmi megközelítéseiről, a politikai eliteken belüli lehetséges törésvonalakról, valamint az utóbbi tíz év magyar kisebbségi közéletében felmerült - és általam kiemelten fontosnak tartott - vitatémáiról.

Mondandóm alapját részben a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek 1989 utáni iratanyagát feltáró kutatásunk közben szerzett tapasztalatok képezik. Az ugyanebben a témában készült kronológiák és bibliográfiák szerkesztéséből is sokat tanultam. Leghasznosabbnak azonban azok a beszélgetések bizonyultak, amelyeket a dolgozat vázlatáról határon túli szakértőkkel folytattam.(1)

A téma megvitatását azért tartottam fontosnak és időszerűnek, mert a magyar kisebbségekkel kapcsolatos kutatások részterületekkel foglalkozva, nem adhatnak átfogó képet a határon túli magyarság politikai viszonyait meghatározó háttér folyamatokról. Így az elemzők elé - néhány fontos, részben publikálatlan tanulmányt kivéve(2) - az aktuális ügyek (belső és külső konfliktusok) kerülnek. Nem különülnek el egymástól a rövid távú jelenségek és a hosszabb távon is meghatározó folyamatok. A kérdéskör ezáltal kényszerhelyzetek sora között kerül végiggondolásra, miközben elmarad a stratégiai álláspontok megfogalmazása.

Legalább ilyen fontosnak tartom a szomszédos országok magyar politikai önszerveződéseinek összevetését.(3) Egyrészt azért, hogy a közép-európai folyamatok között helyezzük el a történéseket, másrészt, hogy tükröt tarthassunk Budapest határon túli magyarság-politikája elé.

I. A fogalmi meghatározottságról

A határon túli és a magyarországi közírásban egyszerre van jelen és keveredik a politikai önmeghatározások sora és a problémakör társadalomtudományi megragadása. Az előbbi tekintetében elmaradt az - 1980-as években is általános - nemzetiség kifejezés használata, és a határon túl előbb a nemzeti kisebbség, majd az önálló politikai jogalanyiságot képviselő nemzeti közösség(4) vált általánossá mint önazonosító megfogalmazás. A VMDK (Vajdasági Magyar Demokrata Közösség) dokumentumaiban magyar népcsoport, a KMKSZ (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség) autonómiaelképzelésében a magát szabadon magyarnak valló lakosság kifejezések is szerepelnek. A nemzeti közösség programcélját a társnemzet kifejezéssel deklarálták.(5) Magyarországon a politikai életben a nemzeti közösség kifejezés vált általánossá, a tömegkommunikációban használt határon túliak, szöványmagyarság, az utóbbi időben feltűnt (elszakadt)(6) nemzetrészek megnevezések mellett. A nemzeti közösségként (egységes egészként) való felfogáshoz kapcsolódnak a legáltalánosabb földrajzi meghatározottságok is pl. vajdasági magyarság, erdélyi magyarság, felvidéki magyarság, szlovéniai magyarság, horvátországi magyarság vagy magyar közösségek is. Magyarország megnevezésére a kisebbségi sajtóban a kilencvenes évek elején még rendszeresen használták az anyaország megnevezést, de ez folyamatosan visszaszorult.(7)

A társadalomtudományi szakirodalomban a magyar etnikumról (etnikai közösség), egy-egy régió (alrégió) társadalmáról, magyar életvilágról, -szféráról, magyar intézményrendszerrel, magyar diaszpóráról beszélnek, de mindezek egy-egy le nem írt (saját működési mechanizmusokkal bíró) határon túli magyar társadalmat értenek. Ezt a kategorizációt már csak ezért is nehéz volna körülírni, mert másként határozzák meg az érintett társadalmi csoport kritériumait a különböző szakterületek kutatói: antropológiai, szociológiai, statisztikai, demográfiai, nyelvészeti, közgazdasági, jogi szempontból.

Történeti értelemben, a határon túli magyar társadalmak, létrejöttüket tekintve, az impériumváltással keletkezett kényszerközösségek, amelyek fejlődését egyrészt a belső és külső modernizációs kihívások, másrészt az adott ország többségi vagy államnemzetének államépítési és az "anyaország" politikai törekvései, valamint az ezekre adott válaszok határozzák meg. Ezek a töredéktársadalmak (belső rétegzettségüktől és a regionális hagyományoktól függően) a húszas évektől az új helyzethez

alkalmazkodva eltérő viszonyok között külön fejlődtek az anyaországtól és a többi elcsatolt terület magyar csoportjaitól. Paradox módon épp a szétfejlődés révén, a helyi viszonyokhoz való minél hatékonyabb alkalmazkodás biztosíthatta az önazonosság intézményes megőrzését. Ezért a második világháború időszakában, Felvidékről és Erdélyből, saját csoporttudattal: erős regionális (kisebbségi) öntudattal rendelkező csoportok kerültek vissza Magyarországhoz. Az 1945 utáni generációváltások során és a hetvenes évekre kialakult kettős kötődés, a hídszerep intézményesítése révén a kulturális elitiek új és önálló önazonosság ideológiákat fogalmaztak meg, vállalva a másságot az anyaországtól és az államalkotó többségi nemzetől.

Politikatörténeti szempontból a magyar kisebbségek 1918 és 1938/1940/1941 között, valamint 1989 után önálló politikai közösségekként léptek fel, és etnikai alapon külön politikai pártokat hoztak létre. 1944/1948 és 1989 között különböző csoportok az egyes országok kisebbségi, illetve magyarságpolitikáján belül próbálták a magyarság érdekeit megjeleníteni. 1990 után az önálló magyar politikai közösségek létrejöttének okait, az 1989-es közép-európai demokratikus változásokon túl, a következőkben látom:

1. A megújuló kisebbségi magyar kulturális és politikai elitiek nem tudták a nyelv- és identitáspolitikai érdekeiket az adott többségi nemzet politikai pártjainak modernizációs-demokratizációs stratégiáin belül érvényesíteni. Így törekvéseik hamarosan külön politikai érdekként is intézményesültek önálló, civil társadalmi kezdeményezésekben, illetve pártokban.

2. Az új alkotmányozási folyamat során politikailag (is) kisebbséggé váltak, mivel nem lettek a többségi nemzettel egyenrangú államalkotó tényezőként deklarálva.(8)

3. Magyarország 1990 után külpolitikai törekvései között az euroatlanti integráció és a szomszédságpolitika mellett a határon túli magyarság érdekeinek képviselését is vállalta. A kisebbségi kérdést nemzetközi ügyként kezelte: az Antall-doktrína révén Magyarország mint védőhatalomként deklarálta magát a határon túli magyarság ügyeiben, másrészt a szomszédos országok magyar pártjait a nemzetközi kapcsolatok tényezőiként fogadta el.

4. A határon túli magyar elitiek 1992-1996 között kidolgozták a maguk - jövőképet adó - autonómiakonceptióit, amelyek (valójában a kisebbségi problémák kezelésére adott színvonalas technikák) megvalósításához nem találtak politikai partnereket a többségi nemzet(ek) körében. De ezek a tervek a kisebbségi politizálás alapelvevé tették az önálló kulturális-oktatási intézményrendszer megteremtésének szükségességét.

A tömör fogalmazás árnyalása érdekében néhány szerkezeti és szemléleti problémára külön is ki kell térnem.

Az ausztriai és a szlovéniai magyarságot olyan, elsősorban kulturális közösségeknek tartom, amelyek az adott többségi intézményrendszeren, illetve önkormányzataikon keresztül folytatják érdekérvényesítésüket. A horvátországi magyar politikai szervezetek alapvetően a többségi pártokhoz kapcsolódnak, és ebben a kapcsolatrendszerben próbálják meg különérdekeiket érvényesíteni.(9)

Egy-egy adott kisebbségi társadalom képét a saját, illetve a magyarországi nyilvánosságban a kulturális és politikai elit teremti meg, tehát egy eleve konstruált képről és közösségről van szó. Így hangsúlyoznom kell, hogy amikor a politikai közösségről, a politikai életéről szólok, az elit viszonyait próbálom rendszerezni és általánosítani. Mindez Budapestről nézve banalitásnak tűnik, de még a témával foglalkozó körökben is gyakori, hogy egymemű határon túli közösségekről beszélnek. Az, hogy nem összetett, tagolt szerkezetekről esik szó, erősítheti, hogy a parlamenti választásokon a magyarság egységes támogatására számíthatnak az ottani magyar pártok, társadalmi hovatartozástól függetlenül.

A harmadik megjegyzésem is a magyarországi tagolt politikai rendszer és a szomszédos országok egységesítésre törekvő magyar politikai viszonyainak aszinkronitásához kapcsolódik. Az eddigi választási kampányokból jól látszik, hogy míg a magyarországi politikai életben különböző szakkérdések körül forog a vita, a szlovák, ukrán, szerb, román politikai életben ezek a kérdések is nemzeti sorskérdésekké transzformálódnak át: a politikai életnek nemzeti, és nem elsődlegesen demokratikus legitimitációja van. Fokozottan érvényes az előbbi a szomszédos országok magyar politikusa, akik ráadásul saját választóik előtt is egy etnikai/nemzeti diskurzust folytatnak. S amikor

a magyarországi pártokkal, nyilvánossággal érintkeznek, ugyanezt a nyelvet használják. A magyarországi politikusok pedig a külmagyar politikai közegben vagy egysíkúan ráállnak a közvetlenül etnikai, kulturális problémák boncolására, vagy egyszerűen idegenül és általánosságként hat mondandójuk.

II. A törésvonalak keresése

A kisebbségi és hazai sajtóban a határon túli magyar szervezeteken belüli politikai nézeteltérések mint az egész közösségen belüli választóvonalak kerülnek bemutatásra, miközben a pártbomlások jól mutatják, hogy elsősorban a politikai/kulturális eliten belüli konfliktusokról van szó.(10) A belső vitákban kialakult az irányzatok elnevezése, és az eddigi szakirodalom jó része arra utal, hogy itt politikai értékek ütközéséről van szó. A leggyakoribb kategorizációk: liberális-nemzeti/népi-keresztény; jobb-bal; kiséret-kemény mag-kollaboráns; kuruc-labanc; mérsékelt-radikális; érték-érdekorientált.(11) Ha azonban megnézzük a külső konfliktusokat, akkor mind az alapszerződés körüli vitákban, mind a nyelvpolitikai konfliktusok során nem igazán lehet az előbbi jelzők alapján, a megnyilatkozók között lényeges különbséget tenni.

Az ellentétes álláspontok két téma körül koncentráálódtak:

1. A magyar politikai szervezetek által a többségi nemzet demokratikus/euroatlanti orientációjú erőihez való viszony, és a velük való együttműködésben követendő stratégiák körül.
2. Az identitáspolitika alapkérdése viszonylatában: a nemzeti önazonosság megtartásához elegendő-e az állampolgári jogegyenlőség és a nyelvpolitikai jogok biztosítása, vagy szükséges-e ezen túl az önálló kisebbségi intézményrendszer kiépítése?

A nemzetiségi politikusok értéktagságát, az integratív nemzetiségpolitika szemszögéből, Jászi Oszkár 1918 tavaszán a következőképpen látta. "Míg egy nemzetiségnek nincs anyanyelvű iskolája, közigazgatása, bíraskodása, lehetetlen a nemzettagokat ezektől eltérő problémák iránt érdekelte tenni, lehetetlen utat nyitni természetes osztályellentéteknek, a világnézeti ellentétek politikájának."(12) Abban a szakirodalom egyetért, hogy az utóbbi tíz évben Közép-Európában nem az integratív kisebbségpolitika határozta meg a magyar kisebbségi politizálás kereteit. S azt is tapasztaljuk, hogy az úgynevezett mérsékelt-radikális szembeállítás a nyelvi vagy az intézményes jogszűkítések alkalmazásával nem működik: a mérsékeltnek tekintett kisebbségi politikusok is teljes vehemenciával vetik be magukat - az általában verbális aktivitásban kimerülő - küzdelemben.

Az utóbbi tíz év történéseiből kiindulva, véleményem szerint, a kisebbségi eliteken belüli viták és elkülönülések nem a hagyományos politikai értékek/világnézetek mentén hanem más tényezőkkel jobban értelmezhetők. A két világháború közti kisebbségtörténeti tanulmányaimból kiindulva az akkor érvényes törésvonalakat vizsgálom újra: kisebbségpolitikai stratégia, nemzedéki kérdés, területi szempontok, felekezeti különbségek, nyelvhasználat.

1. Kisebbségpolitikai és önszerveződési stratégiák

A magyar érdekvédelmi szervezetek viszonyát a többségi társadalom politikai szervezeteihez alapvetően három típusba lehet sorolni.

a) Az önszerveződés első időszakában az csehszlovákiai FMK (Független Magyar Kezdeményezés) a NYEE (Nyilvánosság az Erőszak Ellen) mozgalmon belül próbált politizálni; az RMDSZ (Romániai Magyar Demokrata Szövetség) képviselői 1990 tavaszáig részt vettek a Nemzeti Megmentési Front tanácsában; a KMKSZ egy ukrán jelöltet támogatott a döntően magyarok lakta Beregszászi járásban az 1990-es parlamenti választásokon. Ezek azok a kezdeti kísérletek, amikor a magyar kulturális alapon szerveződő mozgalmak egy-egy többségi szervezettel, ill. azon belül próbálták meg érdekeiket érvényesíteni. Természetesen az együttműködés gyökere mindhárom esetben más volt, de mindenütt az adott ország aktuális rendszerváltó szervezeteihez kapcsolódtak a magyar önszerveződések. Szlovákiában és Jugoszláviában a többségi pártok nagyszámú magyar parlamenti és helyhatósági képviselőt indítottak a magyarlakta területeken. Az előbbi helyen bár még szatellitpártot is sikerült létrehozniuk Gyimesi György vezetésével, de nem tudtak komoly eredményt elérni.(13)

b) Egy másik modell a kilencvenes évek első felének-közepének politikai jogalanyiságból és az önrendelkezés elvéből kiinduló autonómia felfogása volt, amely egységes szervezeti keretekben gondolkodott, ahol a mozgalom egyben az adott terület magyarságának önkormányzata is lehet. Ebben a modellben (a mozgalomból egyre inkább politikai párttá váló) intézmény egyben az autonómia megtestesítője is. Tehát egyszerre önkormányzatként az erőforrásokat menedzselő szerepet és mint politikai párt a parlamenti érdekvédelmet is el kell látnia. Ennek legkifejlettebb formája az RMDSZ állam az államban elképzelése volt.(14)

Az ilyen irányú autonómia kiépítése - az elit más csoportjainak közegellenállása miatt - a VMDK vezetésének széteséséhez vezetett 1994-re, a jugoszláviai háborús helyzetben. A KMKSZ infrastrukturális gyengesége, az elit más csoportjainak a budapesti és az ungvári központi ukrán törekvésekhez való viszonya és a személyi feltételek hiánya miatt nem tudott markáns autonomista stratégiát kiépíteni. Szlovákiában a magyar pártok megosztottsága, a mečiari kormányzat nyelvpolitikai és közigazgatási aktivitása miatt maradt meg programszinten a "társnemzeti koncepció" és maradtak meg a révkomáromi határozatok.(15) Ez utóbbi esetében épp a pártpolitikai félelem akadályozhatta meg az autonómiatörekvésnek keretet adó százas nagytanács megválasztását. Az RMDSZ-ben a kolozsvári nyilatkozat (1992), majd a brassói kongresszus (1993) után kiépültek az állam az államban modell keretei, de már az egésznek legitimitást adható belső kataszter és választás megszervezése - a politikai realitásokra hivatkozva - elmaradt.(16)

c) 1996-ban Romániában, majd 1998-ban Szlovákiában új politikai helyzet állt elő, mivel a magyar pártok számára is kormányzati részvételre nyílt lehetőség, koalíciós partnerként bekerültek a hatalomba.(17) Ennek előzménye volt Szlovákiában az etnikai alapú területi autonómia követelésének feladása, és hallgatólagosan ugyanez történt Romániában is. Az új helyzetben - a kisebbségi kulturális/politikai eliten belüli átcsoportosulás mellett - a hatalomban való személyes részvétel és a politikai intézményrendszer átalakításában való közreműködés reménye került előtérbe.

A kisebbségpolitikai, stratégiai megfontolások máságát keresve mindezt nem lehet egy-egy tényezőre visszavezetni. Rendkívül fontosnak tartom a pártok és a koncepciók geneziséét, mert már itt nyilvánvalóvá váltak a szocializációs különbségek, az, hogy az egyes politikai vonatkoztatási személyiségeknek milyen felfogása alakult ki a kisebbségi kérdés kezelésének lehetőségéről.

A következőkben országonként tekintem át az önszerveződéssel kapcsolatos eltérő elképzeléseket, és arra keresem a választ, hogy melyek azok a tényezők, amelyek leginkább meghatározták a kisebbségi magyar politizálás intézményes kereteit.

Ukrajna

Az 1988-ban gomba módra szaporodó helyi, magyar művelődési köröket, az akkori megyei vezeték által elfogadott magyar értelmiségiek egy a Csemadokhoz (Csehszlovákai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége) hasonló rendszerkonform kulturális szervezetbe akarták tömöríteni. Ebben az esetben a pártkontrollhoz némi anyagi támogatás is járulhatott volna. Azonban az ugyanakkor szerveződő megyei, ukrán Sevcsenko Társaság példája (1989. január) azt bizonyította, hogy létrehozható nemzetiségi alapon is társadalmi szervezet az állami és pártszervek irányítása nélkül. Mindez lehetőséget adott az addig periférián mozgó értelmiségieknek, a helyi magyar önszerveződésekben meglévő informális befolyásuk intézményesítésére. Az így 1989 februárjában megalakuló KMKSZ már egyértelműen a hatalomtól független magyar érdekvédelmi szervezetként jött létre, amely a kulturális érdekek védelmét tartotta legfőbb feladatának. A mozgalom szervezését egyértelműen Fodó Sándor személye határozta meg. Mögé sorakozott fel egyrészt a hivatalos magyar kulturális elit, másrészt addigi tanítványi és baráti köre. Az előbbi csoport folyamatosan morzsolódott le az elnök környezetéből. A gyorsan felduzzadt, szervezési tapasztalatokkal nem rendelkező vezetéssel bíró szervezet sok vonatkozásban kaotikus, az elnök személyétől függő működését bírálta (a magát 1992-ben Demokratikus Platform néven megszervezte) Dupka György vezette csoport. 1993-ban az ellentétek két kérdés körül bontakoztak ki. Egyrészt az ukrán-magyar alapszerződés megkötése és a kárpátaljai magyarság véleményének figyelmen kívül hagyása kapcsán, másrészt a beregszászi parlamenti jelölt személye körül. Az első témában a magyarországi tömegkommunikáció és a pártpolitikai ellentétek szétrombolták a KMKSZ vezetése által megfogalmazott egységes álláspontot. A választási jelöltállítás esetében már nem a külső tényező volt az elsődleges, hanem stratégiai megfontolások kerültek előtérbe. Fodó, a KMKSZ elnöke került szembe Tóth Mihállyal, a helyi járási közigazgatás addigi megbízottjával és a helyi KMKSZ-szervezet jelöltjével. A KMKSZ országos reprezentációja került szembe egy közigazgatási tapasztalatokkal bíró, a helyi ügyek intézésében

hozzá nagy reményeket fűző, tömbmagyarságban lévő kulturális elit jelöltjével, akit a magyarországi ellenzéki pártok is támogatásukról biztosítottak, a nyíltan MDF elkötelezettségű Fodóval szemben. A helyi jelölt választási győzelmét követően UMDSZ (Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség), MÉKK (Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége) révén tovább folyt a politikai szétesés. Azonban a legnagyobb tömegbázissal bíró KMKSZ tagsága alig csökkent. A kiválással létrejött egy, a sajtóban és a magyarországi tömegkommunikációban is jól reprezentált értelmiségi csoport, amely a helyi és reális problémákat felvetette, ezek megoldására terveket dolgozott ki, de belső anyagi erőforrások és a gyér külső (elsősorban budapesti) támogatás nem tette lehetővé nagyobb programok megvalósítását. A magyarországi kormányzattól és a megyei vezetéstől elszigetelődött KMKSZ vezetése egyrészt kidolgozta a helyi autonómia koncepcióját, másrészt a magyarországi támogatások 1994 utáni beszűkülése után "saját infrastruktúráját" és az önálló intézményrendszere alapját a beregszászi tanárképző főiskola létrehozásával teremtette meg. (18) Az új intézmény támogatására a magyarországi kormányzat sem mondhatott nemet, és ezáltal egyrészt az elitképzés és -megtartás bázisát, másrészt a kulcsfontosságú oktatási autonómia megteremtésének alapkövét teremtették meg. Az 1998-as parlamenti választásokon a Beregszászi járásban Kovács Miklós, a KMKSZ új elnöke legyőzte Tóth Mihályt. Kovács radikális retorikája szerint a kollaboráns nómenklatúra és a kemény mag, a nemzetiségi érdekek hiteles képviselői között húzódik a törésvonal. A másik tábor szerint a problémamegoldó, kompromisszumokat kereső, gazdaság- és társadalomszervezésre koncentrálni szemben egy, a kárpátaljai magyarság kizárólagos képviseletére törekvő, a Magyarországról jobboldali politikai erők által irányított, az ukrán kormányzattal szembehelyezkedő, a nemzeti sérelmekre koncentrálni csoportról van szó. Tehát itt a tagolódás körüli vitában nem az autonómia akarása áll előtérbe, hanem a nómenklatúrák múlt (avagy jelen?).

(Cseh)Szlovákia

Az 1989-es változások egyedülálló helyzetben érték a felvidéki magyarságot: létezett összefogó kulturális szervezete (Csemadok), illegálisan működött a Kisebbségi Jogvédő Bizottság és Duray Miklós személyében rendelkezett egy ellenzéki múlttal, kapcsolatokkal bíró, általánosan ismert, karizmatikus személyiséggel. A pátszerveződések kialakulásakor alapvetően négy különböző elképzelés jelentkezett.

A 68-as nemzedék a Csemadokba kívánta bevonni az új szerveződések, ezzel egy általuk vezetett egységes magyar mozgalom jött volna létre, és a kormányzati hatalmon belüli személyes részvétellel gondolták érvényesíteni a magyarság kulturális érdekeit.

Velük szemben a Duray volt munkatársi köréből kikerülő fiatal értelmiségi csoport az FMK létrehozásával egyrészt az ideológiai tagozódás mellett szállt síkra. Úgy vélték, hogy az általános közép-európai átalakulásban kell a magyar önszerveződéseknek minél hatékonyabban kivenni a részüket, és a NYEE mozgalmat segítve a politikai rendszert megváltoztatva lehet a kisebbségek problémáit kezelni.

A csehszlovákiai politikai folyamatokba csak 1989 decemberében bekapcsolódó Duray Miklós néhány hónap után, feltehetően a prágai tapasztalatokból okulva, már önálló magyar politizálásban és pártban gondolkodott, felhasználva a Csemadok, a magyar pedagógusok és a közigazgatásban dolgozó, magyarságukat vállaló szakemberek meglévő kapcsolathálóit.

Az MKDM (Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom) létrehozása először az FMK vezetése részéről merült fel, elsősorban a falusi, vallásos magyar szavazók megnyerése érdekében. Később a mozgalom a szlovák kereszténydemokráciától annak nacionalista hagyományai miatt, majd az Együttéléstől az erősebb szervezet egységtörekvései miatt identifikálódott. Stratégiai súlyát jelentősen megnövelte, hogy 1994 (a révkomáromi nagygyűlés) után a szlovák nyelvű tömegkommunikációban egyre nagyobb teret kaptak a párt vezetői. Választói befolyása növekedésével együtt a szlovák-magyar kapcsolatokban is eredményeket felmutatni akaró Horn-kormányzat ebben a pártban egy, az Együttélésnél "pragmatikusabb" tárgyaló félre talált.

A szlovákiai magyarság politikai elszigetelődése időszakában (1992-1995) az Együttélés vezetése a felvidéki magyarságot mint önálló politikai jogalanyt képviselte a társnemzeti koncepció és a különböző autonómiatervek kidolgozásával. Ezek a tervek nem csupán nyelvhasználati és közigazgatási technikákat tartalmaztak, hanem egy jövőképet képviseltek az esélyegyenlőség és a politikai egyenrangúság elvei alapján.

A felvidéki magyar politikai élet tagoltsága miatt félrevezető volna az MPP (Magyar Polgári Párt)-MKDM-EPM (Együttélés Politikai Mozgalom) ívet húzni a pragmatikus-együttműködőtől az autonómista önrendelkező álláspontig. Annál is inkább, mivel az MPP is komoly autonómiakoncepcióval rendelkezett. De a pártok mögött húzódó kapcsolatháló-csoportok eltérő

stratégiája az igen aktív, mečiarri jogszűkítű magyaršagpolitika kűvetkeztűben ki sem bontakozhatott. Elsűsorban azért, mert emberi jogi nűzűpontbűl is alapvetű kűvetelműnyeket sűrtett meg, illetve meglűvű nyelvhasznűlati és kűzigazgatűsi jogosűtvűnyokat vett el. Ezért a politikai-szervezeti tagoltsűg ellenére, az elit kűrűben, folyamatosan - a harmincas években már tapasztalt - kisebbsűgi/nemzeti  sszecz rűd snek lehattűnk tanűi.

Jugoszlávia/Vajdaság

A jugoszláviai magyar kulturális elit hetvenes-nyolcvanas években kialakult, más hasonló magyar csoportokhoz viszonyított elűnyei a kilencvenes évekre h tr nyukk  váltak. Ennek az elitnek néhány k pviselűje komoly pozűciokat szerzett Vajdaság politikai vezetésében, és komoly int zműnyes háttérrel rendelkeztek: Fórum H z, Hungarológia Intézet, folyűiratok és hetilapok szerkesztűsegei. Mindezek azonban a "testvűrisűg egysűg" ideolűgi j nak idűszak ban a jugoszl vizmus alapján műkűdű integratűv kisebbsűgpolitika alapján műkűdtek. Kialakult egy olyan valűs helyzet, amelyben a jugoszl vizmus intenzűv vállalásával lehetett az erűforr sok elosztásának kűzel be jutni. A nem csupán lokális, etnikai alapű  nszervezűd sre, valamint a sajátosan magyar problémák nyilvános feltárására nem nyűlt lehetűsűg. Aki nem tartotta be ezeket a játékszabályokat, azt maga a magyar nyelvű int zműnyrendszer is bűntette (Mirnics-, Jugoszláviai Magyar Nyelv művelű Egyesűlet-, Sziveri-, Viczei-űgyek), vagy egyéni kompromisszumokat kűtve befogadta (Új Symposion-nemzedékek Sziveri idűszak ig).(19)

A nyolcvanas évekre legitim ciűs váltás történt Jugoszláviában. A jugoszl vizmus jűleti-szabadság ideolűgi j t a nemzeti retorika váltotta fel. Ebbűl kűvetkezett a nemzeti kűzűssűgek  ntudatosod sa, a konfliktuskezelésben, a helyi dűnt sekben a nemzeti szempontok elűt rbe kerűl se. Ezt a nemzeti  sszecz rűd st azonban nem tudta kűvetni a vajdasági magyar elit, hisz egűsz szocializ ciűja a jugoszláv  nigazgatűsi rendszer hatékonyságának nűvel s hez kapcsolta (Rehák L szlű munkássága). Ehhez az is hozzájárult, hogy a valűs problémákat felvetű Sziveri-nemzedék pályáját, épp a Fórum H z elitje ker kbt rte és a Ristic-űgygel (20) sem tudott a kulturális elit mit kezdeni.

Tehát a nyolcvanas évek végére hiányzott egy, az önmeghatározást v giggondolű és azt tudatosűtű csoport, és egy kűzismert, hiteles, szimbolikus értelemben is vezetűnek tekintett kűzponti szeműlyisűg. Ezzel szemben fennmaradtak az állami vagy tisztázatlan tulajdonű kiadűk, folyűiratok, napilap és az Újvidéki Egyetem (kisebbsűgpolitikai kérdések vitatását kerűlű) Hungarológiai Intézete/Tanszéke, tehát az addigi kűzveleműny-form lű és  rtelmisűgei szocializ ciűs keretek.

Ezek kűzűtt az adottsűgok kűzűtt lényegében két str tűgia fogalmazűdott meg. Néhányan a Szerbia polgári  talakűt s ban valű részvételben l tt k a kiutat. Itt Várady Tiborra szokás utalni, de a v lasztűsi eredműnyek azt mutatják, hogy ennek a str tűgi nak jelentűs támogatottsága lehet a magyarság kűrűben. (21) A másik markáns vonulat a VMDK által képviselt  n llű politikai jogalanyis g, amelyet auton miakonceptűciűkban fogalmaztak meg. A VMDK vezetése egy teljesen más legitim ciűs rendszerben szocializ lűdott magyar anyanyelvű társadalmi csoport k pvisel t t vállalta a szerb nemzetállami törekvésekkel szemben.  gy az autonómia akarása egyrészét egy védelmi technika kidolgozása, m sr sz t - s ez legalább ilyen fontos - a nemzeti kűl n ll sra és önkormányzásra valű igűny megfogalmazása és tudatosűt sa volt. Minderre h borűs kűrűlműnyek kűzűtt kerűlt sor. Az elűbb emlűtett szemlélet- nk p átalakulási folyamatot erűsűtett a Szerbiában egyedűl llű, magyarok által, alulrűl szervezett h borűellenes békemozgalom. A VMDK-t mint mozgalmat azonban rendkűvűli műdon megterhelt k a h borűs kűrűlműnyekbűl adűdű segűlyezűsi feladatok és a szerb menekűltek vajdasági betelepűt s bűl adűdű egyre gyakorb  helyi (kűzigazgatűsi-etnikai) konfliktusok. Legalább ilyen fontossá vált néhány társadalomlélektani folyamat is. A VMDK számára kulcsfontoss gű volt a magyar nyelvű medi nak az autonómiatörekvések, az  n llű kűzűssűg tudatosűt s ban valű felhasználása. Csakhogy ezek állami/tisztázatlan kezelésben voltak, amelyhez nem lehetett hozzájutni. Ebben a konfliktushelyzetben kialakűtottak egy doktriner hangvételét a VMDK vezetűi, amely 1993-1994-re a sajtűban egyre több kritikát kapott. A kűz pr tegek kűrűben az addigi jugoszláv  nigazgatűsi keretek radikális szétesése, az egzisztenciális ellehetetlenűl s, az anyaországhoz valű viszony megváltozása (gazdagbűl szegűny rokon státusba kerűl s) tömeges kiteleped shez vezetett, és - a szerbhez hasonló - hiszteriz lt kűzhangulatot alakűtott ki. Ebbűl adűdhatott, hogy a vajdasági magyar-magyar konfliktusokat is egyre nehezebben tud k kezelni, és ennek jeleként a sajtűpol mi k hangja is eldurvult. A harmadik fontos t nyezű a segűlyez s hatása volt. A már emlűtett megváltozott Magyarországhoz valű viszonyon/státuson tűl, a

tisztázatlan feltételek között folyósított anyagi támogatások és felhasználásuk körüli felelőségek nemcsak egyének, hanem helyi közösségek, szerveződések morális egységét is szétverhették. A VMDK bomlásának okaként több dolgot lehet felhozni: a platformosodás megakadályozását, a Hódi-ügy hatását, a budapesti, illetve belgrádi kormányzati törekvéseket, a magyar társadalmi szerveződések kielégítetlen igényeit, a szórvány- és tömbérdekelt eltérő voltát. Valószínűleg az előbb felsoroltak különböző mértékben egyaránt hozzájárultak a VMDK széteséséhez és a VMSZ létrejöttéhez. A stratégiai elképzelések szempontjából számomra a zentai közgyűlés és a VMSZ megalakulásával kapcsolatos dokumentumokból a kisebbségi politizálás két színtere/szintje közti különbség vált nyilvánvalóvá.(22) Az önkormányzatokba választott képviselők helyi ügyekre, a lehetséges kompromisszumokra, a dolgok mielőbbi elintézésére koncentráltak, míg a párt vezetése sokkal inkább a "nemzetpolitikai" kérdéseket, az öndefiníciót, az összvajdasági magyar, kisebbségi érdekek artikulálását tartotta a feladatának. Az előbbi országok esetében már mindenütt jelzett, politikai elszigetelődés (1991-1996-1997...) időszakában az autonómiakonceptió kidolgozása, az önálló politikai közösség öntudatosítása után az adott VMDK szerkezet nem tudta a belső intézményépítést megvalósítani. Ennek a hiányát és a politikai játéktér jobb kihasználását (a budapesti és a belgrádi kormányzat felé, illetve a szerb pártok irányában) próbálja a VMSZ megvalósítani. Stratégiaváltás annyiban következett be, hogy míg a VMDK egy alulról felfelé épülő választott autonómia keretében gondolkodott, de ezt technikailag nem tudta megvalósítani, addig a VMSZ autonómiakonceptiójában különböző szakmai csoportok által létrehozott tanácsok rendszerét dolgozta ki.(23) A választási győzelme óta azonban a nemzeti autonómia helyett Vajdaság autonómiája került előtérbe Jugoszlávia polgári átalakításában való részvétellel. Lezajlott a magyar kisebbségi társadalom politikai öntudatosítása, de az elit ezt végrehajtó csoportja szétesett, és újra az adott ország demokratizálódásában való részvétel került a középpontba. De nagy kérdés az, hogy az elit jelenlegi szétesése után lehet-e egy ilyen stratégia köré integrálni a magyarságot, miközben a hatalom részéről a nemzeti kizárólagosságra törekvés tovább folytatódik.

Románia

A romániai magyarság alapvetően nagyságában különbözik az összes többi határon túli magyar kisebbségi csoporttól. Ebből adódóan értelmisége is számosabb, tagoltabb és így különböző szakértői csoportok működhetnek párhuzamosan. Egy másik fontos sajátosság, hogy míg a többi kisebbség esetében a hatvanas évektől döntően első generációs értelmiségiek baloldali hagyományokra építették az intézményeket, addig Erdélyben megmaradt némi folytonosság és legfőképp tudás a két világháború közti kisebbségi szellemi életről.(24)

Az 1989-es változások után a legszélesebb politikai garnitúrával az RMDSZ rendelkezett. Volt egy nemzetközileg is elismert, hiteles, karizmatikus személyisége: Tőkés László; az értelmiségi körök meghatározó tekintélynek számító, a bukaresti politikai elitet jól ismerő tapasztalt politikusa: Domokos Géza; a 89 után jelentkező fiatal nemzedék politikai nyelvezetét használó, az új magyar kormányzattal is jó kapcsolatokat ápoló, ellenzéki múlttal bíró személyisége: Szőcs Géza. A stratégia kialakulását itt is elsősorban a többségi állam törekvéseire adandó válaszkérés határozta meg. Azonban a Domokos Géza képviselte együttműködési politikára a kormányzat nem volt partner. (Később az ellenzéki pártszövetségből is kénytelen volt az RMDSZ kilépni.) Rendkívül fontosnak látom azt, hogy a politikai elit meg tudta oldani a Domokos utáni átmenet kérdését pragmatikus személyi politikával (Markó Béla, egy integratív személyiség előtérbe helyezésével) és az értékrendbeli nézetek konfliktusát megfelelő kezelési technika kidolgozásával (a Szilágyi N. Sándor vezette egyeztető kerekasztal).

Emellett az egység fenntartása azért is volt lehetséges mert a szavazóbázis etnikai alapon működött ("Valljuk meg magyarságunkat!" - volt az egyik RMDSZ választási jelszó 1992-ben), és ha valaki nem az RMDSZ jelöltjeként indult, nem volt esélye mandátumhoz jutni a magyar többségű településeken. (A helyhatósági választások estében ez csak a nem magyar többségű településekre volt igaz. A Székelyföldön függetlenként induló magyar jelöltek komoly sikereket értek el, majd jórészt integrálták őket a helyi RMDSZ-vezetésbe.) A Kolozsvári Nyilatkozat, majd a barassói kongresszus után lényegében két stratégia körvonalazódott. Az autonómiát a belső választások révén megvalósítani akarók tábora, és azoké, akik ezt egy hosszabb folyamatnak tekintve a romániai nagypolitikai lehetőségeket számba véve intézménytípusonként, parlamenti-jogi keretek között, nem kész helyzeteket teremtve kívánták megvalósítani. Az ellentétek konkrét politikai vitákban kerültek felszínre: Neptun-ügy, Nagy Benedek-röpirat ügye, a nemzeti kataszter és a belső választás elmaradása,

koalíciós megállapodás, a Bolyai Egyetem ügye, a koalíciós munka értékelése. Az ún. autonómisták, radikálisok tevékenysége jórészt kimerül a koalícióval szembeni kritikában. Nincs bizonyíték arra, hogy a párt ezen, kormányzati hatalmon kívüli része képes-e egy, a jelenlegi RMDSZ részvételi logikát helyettesíteni, képes-e pozitív program kidolgozására.

A felvázoltakból kiindulva az utóbbi tíz év magyar kisebbségi érdekérvényesítésének három típusát különböztethetjük meg:

- 1.** A hatalomban való személyes részvétel révén képviselni a kisebbségi érdekeket.
- 2.** Az adott ország polgári demokratikus, euroatlanti integrációja iránt elkötelezett politikai erővel együttműködni (azon belül vagy pártszövetségben) a politikai intézményrendszer az európai normáknak megfelelő átalakítása érdekében. Ezen belül a szubszidiaritás érvényesítése révén és a határok minőségének megváltoztatásával, a nemzetközi kisebbségjogi normák betartatásával a magyar kisebbség nyelvi és intézményi jogait biztosítani.
- 3.** Az adott ország magyar kisebbségének csak kollektív jogainak, autonómiájának elismerése biztosíthatja identitásának intézményes megőrzését. Ezt elsősorban az autonómia intézményének kiépítése garantálhatja, és ebből a pozícióból lehetne, mint egyenlő féllel, tárgyalni a többségi politikai pártok képviselőivel.

Az elmúlt tíz évben a szomszédos országokban létrejött egy új, kisebbségi magyar politikai elit. Belső vitáik az RMDSZ kivételével szétesésekkel, új intézmények alapításával jártak. A politikai retorika szintjén általában az egység, az egységes fellépés szükségességét hangsúlyozták. Ennek hátterében azonban egyfajta stabilitásigény van. Ezeknek a politikai pártoknak az adott ország többségi, nemzetállami törekvéseire és az "anyaországi" pártok különböző elvárásaira is reagálnia kell. Ebből a szempontból a létszámában és egzisztenciális erejében is leggyengébb magyar csoportok a legkiszolgáltatottabbak: a horvátországiak, a kárpátaljaiak és a vajdaságiak.

A budapesti 1994-es kormányváltás döntően befolyásolta az MDF-hez közeli KMKSZ és az UMDSZ/MÉKK viszonyát. A VMDK vezetése önálló politikai stratégiáját nemcsak Belgrád, hanem Budapest felé is képviselte, így már az 1994-es kormányváltás előtt, a Balladur-tervek körüli vitákban és a Hódi-ügy kapcsán megromlott a kapcsolatuk. Az 1994 utáni budapesti kormányzat szomszédspolitikai erőfeszítéseire Jugoszláviában a VMDK-nál rugalmasabb/pragmatikusabb VMSZ-ben talált partnert, míg Szlovákiában a (természetes szövetséges, de) gyenge parlamenti képviseléssel és befolyással rendelkező MPP helyett az MKDM került előtérbe. Ez utóbbi esetben azonban az 1998-as választást követően a legnépszerűbb szlovákiai magyar párt, az MKDM már nem az előzetes ígéreteknek megfelelően az MPP-vel, hanem az Együttéléssel hozta létre az MKP gerincét. Erdély ebből a szempontból is külön eset, hiszen itt az RMDSZ nem a csúcsovezetés szintjén, hanem annak közelében mindig tudott olyan politikusokat helyzetbe hozni, akik intenzív kapcsolatokat ápolnak az épp hatalmon lévő budapesti koalícióval.

Ha az utóbbi tíz év magyar kisebbségi érdekvédelmi útkeresését szakaszokra osztjuk, három korszakot lehet elkülöníteni:

- a)** 1989-1992 között a mozgalmak kiépítették a szervezeti kereteket, infrastruktúrájukat, a vezető kulturális személyiségek helyét kizárólag politikai munkával foglalkozók vették át.
- b)** A következő években ezek a szervezetek kidolgozták autonómiakoncepcióikat, egy-egy jövőképek elképzelést adtak országukon belül, amely sehol sem került a többség meghatározta politikai intézményrendszerben elfogadásra. A nemzeti, etnikai összetartozás tudatának az egész térségben megfigyelhető felértékelődése mellett a magyar kisebbségi pártok saját országukon belül az alkotmányozási folyamatoktól kezdődően politikailag elszigetelődtek. Ezt tovább erősítette, hogy az anyaország külpolitikai érdekei elsősorban az euroatlanti integrációra vonatkoztak. A nemzetközi érdeklődés homlokterébe pedig a magyar kisebbségi problematikától távol álló balkáni konfliktusok kerültek.
- c)** A harmadik korszak az RMDSZ 1996-os, és az MKP (Magyar Koalíció Pártja) 1998-as kormányzati szerepvállalásával kezdődött. Itt ezektől az esetektől eltér az ukrainai magyar kisebbség esete, ahol a KMKSZ politikailag megerősödött, és reménye van egyfajta oktatási autonómia létrehozására. Teljesen új pályára került a vajdasági magyarság, ahol a politikai pártok sokszorozódása, a személyes kapcsolathálók és az intézmények szétesése után nem látni a kisebbségpolitika cselekvési lehetőségeit.

2. A nemzedéki elkülönülés

Az első világháború után, a magyar kisebbségek történetének első évtizedét alapvetően az "elszakított magyarság" közszellem határozta meg: az impériumváltással új, kisebbségi helyzetbe került értékörző, a revíziót kiváró magatartás. Ezen léptek túl a harmincas években, iskoláikat már az új viszonyok között befejező nemzedék egyes csoportjai(25), és megteremtették a kisebbségi társadalom belső önépítkezésének ideológiáját és az ehhez kapcsolódó értelmiségi hivatástudatot: a népszolgát eszméjét.(26)

A szomszédos országokban a hatvanas évek közepén-végén megindult magyar intézményépítési törekvésekben szocialista frazeológiával, a baloldali hagyományok kiemelésével szintén ez az aktivizmus volt domináns. Ezekben a törekvésekben egyszerre jelentkezett a társadalmi cselekvés szándéka az értelmiség iránymutató szerepének kiemelésével. Ez az ún. 68-as nemzedék a hetvenes években Romániában és Jugoszláviában jórészt megmaradt a magyar kulturális élet meghatározó pozícióiban, ellenben Csehszlovákiában és Szovjetunióban perifériára került. A nyolcvanas években olyan különböző, a kisebbségi önismeret szakszerűbb művelésének igényével fellépő nemzedéki csoportok jelentek meg, amelyek nem fogadták el a magyar kisebbségi elitnek addig kialakult szerep-stratégiáját. A vajdasági Új Symposion munkatársai, a pozsonyi József Attila Klubban, az Új Minden Gyűjteményben és az illegális Kisebbségi Jogvédő Bizottságban tevékenykedő társadalomtudományi tanulmányokat folytatók, a csíkszeredai etnológiai-antropológiai csoport és a sepsiszentgyörgyi tudományelméleti kör. A már említett Sziveri-ügy kapcsán kialakult vitában a fiatalok megkérdőjelezték a Fórum Ház kultúrpolitikáját. A romániai folklórizmus-vitában a csíkszeredaiak a hagyományos népszemléletet vitatták. Ugyancsak ők, már az 1989-es fordulat előtt felvetették, hogy a kulturális elit az erdélyi magyar társadalom érdekeiként tünteti fel saját kulturális értékeit és intézményes érdekeit.(27)

Ugyanakkor mindenütt felmerült az önálló és professzionális társadalomtudományi intézmények hiánya.

1989 után Kárpátalján a KMKSZ alapítói és első vezetése jórészt a Fodó Sándor köré csoportosuló fiatal értelmiségiekből jött létre. Ez később osztódott (bizonyos értelemben két 89 előtti irodalmi csoportosulás a Forrás-kör és a József Attila Irodalmi Stúdió törésvonala mentén)(28), de lényegében azóta nem jelent meg újabb generáció e szervezetben, sem más, hasonló intézmény környékén. Kárpátalján nincs magyar ügyvéd, képzett, társadalomstatistikával, szociológiai vizsgálatokkal foglalkozó szakember.

(Cseh)Szlovákiában a 68-ban vezető szerepet betöltött személyiségek döntően az Együttéléshez csatlakoztak. Paradox módon az 1989 előtt Duray Miklós munkatársainak számító fiatal, képzett szakemberek közül csak Gyurcsík Iván dolgozott az Együttélésben, a többiek az FMK, majd az MPP vezetését adták. Az önkormányzati politizálásban a fiatal, jórészt műszaki végzettségű értelmiségiek az MPP-hez, a volt Csemadok aktivisták és a 89 előtti közigazgatás magyar munkatársai inkább az Együttéléshez kapcsolódtak.

Jugoszláviában erőltetett volna generációs csoportokról beszélni, hiszen Ágoston András annak a Fórum Háznak a második embere volt a VMDK megalakulása előtt, amely később a "restaurációs ellenzék" legfőbb hátterét adta. Itt inkább a politikai szervezeteken belül a harmincévesek hiánya a kérdés. Ez egyrészt a Sziveri vezette Symposion társaság szétverésének, másrészt a generáció tömeges kivándorlásának, harmadrészt a társadalomtudományi szakemberképzés hiányának tudható be. Jogi, közgazdasági végzettségű magyar szakemberek ma is jó néhányan dolgoznak, de nem lehet tudni, hogy van-e utánpótlásuk.

A hetvenes évek első felében kezdődött, az egész régióban jelentkező politikai lehűlés során Romániában a "fű meghajlik" ideológiáját alkalmazta az a nemzedék, amely a hatvanas évek kisebbségi intézményteremtésében vett részt. Kisebbségi sérelmeiket a bukaresti, majd a budapesti pártvezetésnek írt leveleikben fogalmazták meg.(29) A nyolcvanas évek elején az Ellenpontok szerzői már mint emberi jogi kérdést vetették fel a magyarsággal kapcsolatos romániai diszkriminációt. Az évtized közepére pedig kialakultak azok a körök, amelyek a társadalmi önismeret a lehetőségekhez mért fenntartására törekedtek (a Kriterion szerkesztősége, Limes-kör, csíkszeredai etnológiai-antropológiai kör, sepsiszentgyörgyi tudományelméleti kör). 1989 után már az első kongresszusokon megjelent a MISZSZ (Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetsége), amelynek döntő szerepe volt Szöcs

Géza főtitkárrá választásában. Később ebből a körből vált ki az aktív politizálást vállaló Reform Tömörülés, amely ma az autonómiatörekvések leghangosabb képviselője. A harmincévesek köre mögött a potenciális utánpótlás is biztosított (lehet) az intenzív egyetemi diákszervezetek vezetői köréből. A helyi politizálásban, elsősorban a Székelyföldön, egyre nagyobb súlyt kapnak az általában műszaki végzettségű, társadalmilag érzékeny harminc-nyolcvan év közötti fiatal vállalkozók. Egy máshol alig jelentkező réteg szintén itt jelent meg: a Magyarországon egyetemi tanulmányait befejező és visszatért értelmiségiek köre.

Az előbbieket összefoglalva hosszabb távon súlyos problémának látom a jogi, közgazdasági, társadalomtudományi végzettségű fiatal szakemberek hiányát. A potenciálisan, nagyobb lélekszámának következtében is jobb helyzetben lévő szlovákiai és romániai magyarság esetében pedig az ilyen végzettséggel rendelkező fiatalok intézményes integrálását, otthoni munkafeltételek biztosítását tartom kulcskérdésnek.

Nemzedéki szerveződésnek tekintem az eddigi pályájukat tekintve eltérő utat bejáró MPP-t és a romániai Reform Tömörülést. Mindkettő azzal szerzett súlyt pártjukon belül (MKP, RMDSZ), hogy professzionális politikai tevékenységet folytattak.

3. A területi probléma

A magyar kisebbségi pártokon belüli konfliktusokban gyakran megjelenik a szórványmagyarság-tömbmagyarság és az egyes központnak számító városok közti ellentét is. A lakóhelyén kisebbségben vagy többségben élő határon túli magyarság politizálásával kapcsolatban nem lehet általános érvényű megállapításokat tenni. Inkább azt kell szem előtt tartani, hogy a magyar többségű településeken egy sor nyelvhasználati, foglalkoztatáspolitikai, intézményfenntartási probléma az önkormányzat révén kezelhető, amelyek vegyes-kisebbségi településeken már nagyon komoly gondot jelentenek. Így az utóbbi helyzetben egyrészt sokkal érzékenyebbek a kisebbségi közéleti szereplők a sajátos etnikai érdekekre, a sérelmekre és szimbolikus gesztusokra, másrészt nyelvtudásuk, a másik fél ismerete, kompromisszumkészségük miatt a magyar kisebbségpolitikusok többsége már a két világháború között is olyan településekről jött, ahol a magyarság nem rendelkezett meghatározó többséggel.

Szlovákia esetében a magyarság egy - keleten megszagattott - tömbben található, de mégis létezik a Kelet-Szlovákiát a nyugati területektől elválasztó vonal: 1998 előtt a szlovákiai magyar parlamenti képviselők 80%-a Pozsonyban és annak 30 km-es körzetében élt. Kárpátalján a határ menti Beregszászi járás és az ungvári és a szórványmagyarság között az autonómiaelképzelésekben, a parlamenti képviselőjelölt kijelölésében folyamatosan volt konfliktus. De mivel a KMKSZ vezetése a beregszászi tanárképző főiskolán tanít, lényegében ide került a súlypontjuk. Erdély esetében a Székelyföld és a szórványmegyék teljesen eltérő politikai helyzetéről szokás beszélni, hiszen Hargita és Kovászna megyében még az előző kormányzat alatt is egy sajátos külön magyar életvilág működött. E mellett fontos politikai probléma a két feles város helyzete: Marosvásárhelyé és Szatmárnémetié, ahol még nem tudni, hogy a magyar többségű önkormányzatok hogyan kezelik az etnikai versenyhelyzeteket. A Partium már a hetvenes évektől kezdve a magyarországi televízió hatására a közösség-szerveződés és az információáramlás szempontjából másként fejlődött, mint a történeti Erdély. 1989 után, a határok átjárhatósága révén pedig egyértelműen Debrecen és Nyíregyháza lett a régió beszerzési, fogyasztási mintákat közvetítő központjává. A Vajdaságban a Tisza menti tömbmagyarság önkormányzatai képezték a VMDK, majd a VMSZ tömegbázisát. Az utóbbi szervezet megerősödésével a magyar politikai vezetők Temerin-Újvidék helyett döntően Szabadkáról kerülnek ki.

Az egyes városok közötti rivalizálás lényegében a központi szerep megszerzéséért folyik. Lényeges tényező, hogy a magyar többségű területek központja nem esik egybe az adott régió közigazgatási és politikai központjával. Tehát el kell dönteni, hogy az adott régió központjában vagy a magyar lakta területek centrumában legyen a politikai döntésközpont. Szlovákia esetében Pozsonnyal szemben már a földrajzi közelség miatt sem versenyezhet Dunaszerdahely vagy Komárom. De ez azzal jár, hogy miközben Dunaszerdahely a Csallóköz regionális központja, nem épültek itt ki sajátos kisebbségi intézmények. Mivel Szlovákiában a parlamenti választási rendszer a pártlistákkal működik, nem várható, hogy a jelenlegi Pozsony központúság megváltozna. Hasonló a helyzet az Ungvár-Beregszász viszonyban, azzal a különbséggel, hogy miközben a KMKSZ-iroda Ungváron maradt, a főiskola, színház, központi könyvtár Beregszászon működik. Romániában már az RMDSZ

megszervezésének első heteiben jelentkezett a hagyományos Bukarest-Kolozsvár ellentét. Domokos Géza távozásával a gyakorlati politikai munka áttevődött Kolozsvárra, az elnöki iroda Marosvásárhelyen működik, míg a parlamenti frakció és a nemzetközi tevékenység ellátása Bukarestben történik. Az évszázados Marosvásárhely-Kolozsvár rivalizálásban az előbbi megváltozott etnikai viszonyai miatt egyre kevésbé tudja betölteni a "székelyföld fővárosa" szerepét. Ezzel szemben Csíkszereda kezd a székelyföldi alrégió meghatározó központjává válni. Ez döntően a megyésítés során felduzzasztott város fejlődéséből adódik: a nyolcvanas években tömegesen telepedtek itt le fiatal műszaki értelmiségiek, és nem működnek olyan kapcsolatháló, mint más székely kisvárosokban, ráadásul a nagy építkezések nyomán jók az intézményelhelyezés lehetőségei. A vajdasági Szabadka-Újvidék ellentét az, amelyre - más kristályosodási pont hiányában - mindenfélet ráaggattak az utóbbi évtizedekben. Döntően a polgári, magyar hagyományokat őrző Szabadka és a kozmopolita, értékvesztett Újvidék ellentétét konstruálták meg. (30) (Az Új Symposium 1983-as szétverésekor azonban nem jelentett problémát az Újvidék-Szabadka összefogás, ahogy ma sem a VMSZ keretében való együttműködés.) Újvidék szerepe a tartományi autonómia megszüntetése óta jelentősen csökkent, ráadásul a délszláv háború kitörése óta Szabadka mint határváros gazdasági súlya jelentősen megnőtt.

4. Felekezeti különbségek

A két világháború közti magyar kisebbségi politikában fontos szerepe volt a vallási hovatartozásnak, az örökölt felekezeti ellentétek, a jelentős számú magyar zsidóság identitásválasztása az önálló intézményrendszert működtető egyházak és a komoly kisebbségvédelmi munkát végző szabadkőműves mozgalmak és mindezeknek a kisebbség politikai életében betöltött szerepe miatt. A második világháborút követő szekularizáció révén a felekezeti tagoltság kérdése elvesztette súlyát. Az egyházak társadalmi súlya csökkent, de a kisebbségi társadalmakban mint utolsó, sajátuk érzett intézményrendszer fontossága felértékelődött. Majd 1989 után a kiszélesedő kisebbségi intézményrendszerhez különböző viszonyt alakítanak ki az egyházak, felekezetenként és régióként.

Szlovákiában az MKDM a kilencvenes évek elejétől önálló magyar püspökség létrehozását követelte. A pártszimpátiát tekintve úgy tűnik, hogy a protestáns magyar települések inkább az Együttélést, míg a katolikusok az MKDM-et preferálták. Az MKP helyi szervezése időszakában, az MKDM központi szerepe révén egyes helyeken jelentkezett a katolikus egyházközségeken keresztül is működő kapcsolatháló előnye.

Kárpátalján az egyház is revitalizációs állapotban van. Fontosságuk nem a politikai vagy kulturális mezőben, hanem elsősorban a szociális munkában nyilvánul meg. A szociális háló pótlását egyedül ez az intézményrendszer vállalta fel, döntően külső erőforrásokat mozgósítva. Lelkészek nem vesznek részt aktívan a kisebbségi politikában, de a helyi/falusi társadalmak szintjén a magyar közvélemény meghatározó formálói.

Jugoszláviában a vallási élet 1989 előtt teljesen a magánszférára szorítkozott. A délszláv háború alatt végzett rendkívül komoly humanitárius tevékenységük nem fejlődött tovább a közélet más területeire. Az intézményrendszer integrálását a magyar kisebbségpolitikába a püspökök belgrádi kinevezési joga korlátozza.

Romániában Tökés László személye és a kiterjedt nagy történelmi hagyományokkal és komoly sérelmekkel rendelkező egyházi intézményrendszer szorosan kapcsolódik az RMDSZ politikájához. Jó néhány kísérlet történt arra, hogy a magyarság oktatási autonómiáját az egyházi intézményeken keresztül valósítsák meg (a két világháború közti modellhez hasonlóan). Azonban az egyházi kárpótlás elmaradása ezt lehetetlenné tette. A két világháború közt a kisebbségi közéletben itt volt a legnagyobb súlya a felekezeti hovatartozásnak, ma már ennek nincs jelentősége. Különbség inkább a felekezeti vezetők nyilvános politikai szerepvállalásában mutatkozik, de ezek elsősorban személyekhez és nem intézményekhez kötődnek.

5. Nyelvhasználat

A határon túli magyar közélet szereplőinek nyelvhasználatát három nagy típusba lehet sorolni:

a) Az 1989 előtt kialakult többes szám első személyben megszólaló nemzeti sérelmeket, történelmi-etnikai szimbólumokat használó nyelvezet elsősorban belső használatra szolgál (megemlékezések, választási propaganda). Az ebben a szerepben megszólalók közösségük egésze nevében szólalnak meg, és ezt (általában a magyarországi újságírók) is erősítik: "mit vár... az erdélyi magyarság?"

b) Pragmatikus politikai nyelv: a történéseket politikai folyamatnak tekinti és ezekben a viszonyokban értelmezi. Nem utal állandóan az etnikai/nemzeti összefüggésekre, hanem közvetlen politikai érdekeket fogalmaz meg vagy azokról vitatkozik.

c) Az önreflexió nyelvezete, amely a kisebbség belső ügyeivel foglalkozik, és a közíró saját pozíciójára is reagál. Véleményét nem üzenetnek, programnak, bírálatnak tekinti, hanem egy-egy helyzet értelmezésének. A határon túli magyar média, a pártoktól egyre függetlenebb közíróinak súlyát növeli ez a megközelítés.

III. Kiemelt témák

A következőkben három olyan kiemelt témára szeretném felhívni a figyelmet, amelyeknek a határon túli magyarság jövője szempontjából meghatározó fontosságot tulajdonítok.

1. Az értelmiségi szerepek tagoltsága

1989 előtt a politikai döntéshozásban és az állami struktúrákban országonként más volt a magyar kisebbségi értelmiségiek helyzete. A nyolcvanas évek végére Romániában a központi pártszervekben már csak a rendszert nyíltan kiszolgáló magyarok maradtak. Az állami struktúrán belüli vezetők közül Domokos Géza a Kriterion Könyvkiadójaként volt az egyedüli, aki feltétlen tekintélynek örvendett magyar értelmiségi körökben.

Csehszlovákiában a Csemadok, a Madách Könyvkiadó, az egyes járási hivatalok és maga a pozsonyi kormányzati szférában dolgozó magyar szakértők révén (Gyönyör József, Végh László) sokkal jobb volt a helyzet, szélesebb volt az állami struktúrákban való részvétel. Még szélesebb körű részvétel volt jellemző a jugoszláviai magyar elitre 1988-ig, amely később az önkormányzatokra és a magyar nyelvű kulturális és oktatási intézményekre szűkölt. A kárpátaljai magyar politikai elit a megyei némenklátúra része volt 1989 előtt, és döntően helyi gazdasági érdekeit és nem a sajátosan magyar ügyeket képviselte. A nagyon szűk magyar humán értelmiség a két, magyar nyelven is publikáló kiadóban, az ungvári egyetem magyar tanszékén és az oktatásügyben dolgozott.

Az utóbbi tíz évben mindez alapvetően megváltozott. A Vajdaságban és Kárpátalján jórészt szoros állami irányítás alatt maradtak azok a kulcsintézmények, ahol az értelmiségképzés, szocializáció folyik (Hungarológiai Intézetek Ungvár/Újvidék, Fórum Ház, Kárpáti Igaz Szó, Tankönyvkiadó - Ungvár). A létrejött gyér számú új intézmény a közvélemény-formáló humán értelmiség számára rendkívül szűknek bizonyult. Ebből adódóan jó néhányan repatriáltak, mások Magyarországon tovább képezve magukat nem tértek vissza, de igen sokan beszorultak a meglévő struktúrákba, miközben ezeket a magyar kisebbség politikai képviselői rendszeresen támadták. S itt nem is elsősorban az előbb felsorolt kulcsintézményekre, hanem az iskolahálózatokra és az ott megmaradt régi vezetési modellekre gondolok. Ezekben a helyeken a magyar elit rekrutációjának színtere a csekély hatáskörrel bíró, de mégis működő helyi önkormányzatok lehetnek. Romániában és Szlovákiában a sajtó és a könyvkiadás kikerült az állami irányítás alól. Tehát az ebben résztvevő magyar értelmiség is szabadabban tevékenykedhet, véleményalkotásuk döntően a magyar politikai pártokhoz kapcsolja őket.

Az előbb említett két országban azonban a magyar részvétellel működő koalíciós kormányok létrejötte újratagolja a politikai elitet.

a) Voltak, akik a kormányzati pozíciókba, apparátusba kerültek, míg mások a pártelitekből ebből kimaradtak. (Romániában kb. 300, Szlovákiában 100 státusról van szó.)

b) Mindkét országban egyre nagyobb politikai súllyal bírnak az önkormányzatok. Ha ez továbbra is így marad elképzelhető a magyar pártoktól független magyar önkormányzati-közigazgatási karrierépítések is.

c) A koalíciókötéssel egyben megnyílt a lehetőség a magyar szakemberek számára a

szakapparátusokba való elhelyezkedésre.

d) Ezekben az országokban szélesedik a pártoktól is függetlenedő magyar vállalkozók köre, akik a koalíciók révén közvetlen információkhoz, érdekképviseltekhez és nem utolsósorban a diszkriminációk visszaszorításához juthatnak.

A magyar kisebbségpolitika szereplői között egyrészt aszerint alakult ki tagolódás, hogy kik azok, akik valamelyik párthoz tartoznak, annak politikusai, és kik azok, akik szervezeten kívül közíróként, szakértőként, újságíróként mondanak véleményt kisebbségi problémákról. Másrészt elsősorban a pártokon belül alakultak ki szakértői szerepek, a pártokon belül alakult ki azon politikusok köre, akik egyfajta demonstratív nyelvet használnak.

2. A kisebbségi pártoknak a saját társadalmukhoz való viszonya

Az utóbbi tíz év magyar kisebbségi pártokon belüli harcai azt bizonyították, hogy a pártok nem tudnak egyszerre megfelelni a politikai párt és az erőforrás-menedzselő önkormányzat szerepének. A kilencvenes évek első felében a négy legnagyobb, magyarok lakta területen egyaránt konkrét kidolgozásra kerültek azok a technikák, amelyekkel a politikai döntéseket és az erőforrás-elosztást is alulról választott, legitím testületek ellenőrizhették volna.⁽³¹⁾ Ez azonban a kisebbségi politikai pártok ellenállása miatt meghiúsult. A problémát nem azt jelenti, hogy az erőforrás-elosztó szerep révén a mai pártok bebetonozhatják magukat. Sokkal inkább az az aggasztó, hogy a helyi társadalmi, kulturális, gazdasági életben is egypárti uralmat vezethetnek be társadalmi ellenőrzés hiányában.

(Az egységes, egypártú kisebbségi politikai közösség történelmi kényszerűség.)

A kisebbségi pártok a saját társadalmuk nem etnikai problémái tekintetében paradox helyzetbe kerültek. A kilencvenes évek közepére egyre kevésbé készítettek átfogó választási programokat, amelyek nem csupán saját etnikai problémáikkal foglalkoznának.⁽³²⁾ Ennek háttérében az állhat, hogy egyre kevesebben látják úgy, hogy az úgynevezett országos ügyekbe is érdemben beleszólhatnak. Ezt támasztja alá (paradox módon) az RMDSZ kormányzati részvételének tapasztalata, hogy a partnerek nem engedik, hogy ezek a pártok a kisebbségi-emberi jogi, ill. külpolitikai kérdések kapcsán szélesebb körben is tevőlegesen beleszóljanak a politika alakításába.

A kilencvenes évek második felében a szomszédos országok magyar politikai publicisztikájában általánossá vált a politikai közönyről, passzivitásról szóló panaszkodás. A kisebbségi társadalmak szélesebb körének - nagyon általánosítva - a parlamenti, illetve helyhatósági választásokon túl, és a kijárásokat leszámítva, nem sok kapcsolata van a mozgalmi jellegből kinőtt pártokkal. A magyar kisebbségi politikai elitnek ma is elsősorban közvetlen etnikai problémákkal lépnek a nyilvánosság elé. A helyi magyar társadalmak szintjén mindennapos tapasztalat, hogy közvetlen etnikai diskurzussal, kulturális rendezvényekkel már nem lehet azok belső kollektív életét szervezni, intenzifikálni. Egy-egy település sajtóját és az országos magyar orgánumokat összehasonlítva láthatjuk, hogy az előbbieket mennyivel kevesebb ideológiával, más problémákkal és másként foglalkoznak. Történelmileg a határon túli, szélesebb értelemben vett önszerveződést a harmincas évekig az "elszakadt magyarság" életérzése, a politikai szocializációját még a történelmi Magyarország keretei között megélt, a revízió kivárásában, értékörzésben gondolkodó elit szellemisége határozta meg. Ezt követően a már kisebbségiként szocializálódott nemzedék a falumunkából kiindulva alakította ki a magyar társadalom önszerveződését megcélzó társadalomirányító-népszolgálati aktivizmusát. S ennek eredménye volt a harmincas évek végére kialakult magyar kisebbségi intézményhálózatok sora. Csakhogy ez a nemzedék és ezek az intézmények a bécsi döntések, majd a második világháború következményei nyomán nem tudtak kibontakozni.

Az ötvenes-hatvanas évekre mindebből megmaradt ennek az értelmiségi magatartásmódnak a baloldali hagyománya, de mivel magyar kisebbségpolitika helyett csak az adott országok/kormányzatok magyarságpolitikájáról beszélhetünk, elsősorban ebben a kontextusban jelentkeztek az új intézmények is. Ha ezek önálló életre keltek és túlfeszítették a hivatalos magyarságpolitikán belüli kereteket, informális(an) egy-egy meghatározó személyiség kapcsolathálójává váltak. A többségi magyarságpolitika árnyékában működő intézményekben külső kontroll nélkül az értelmiségi egyéni érdekek és meggyőződések képviselését nem tudták elválasztani a vélt vagy valós magyar érdekektől, ezek a népszolgálati ügyszeretet révén óhatatlanul összemossádtak. A mai határon túli kulturális, majd politikai elitnek döntő része ezekben a

kapcsolathálóknban, szerepekben nevelődött kritikai és nem alkalmazott/problémamegoldó értelmiségivé. Nem is igen volt lehetőség másféle szocializációra. Ezek a külmagyar elitek ma is a társadalmuk érdekeinek szószólóiként az etnikai problémát középpontba állítva, az intézményes struktúrák önfejlődő működését elhanyagolva politizálnak. A kisebbségi társadalom tagjai, túllépve az 1989 előtti korszakon (amely minden egyes országban másként tette kényszerhelyezetté a kisebbségi szerepet) ma a lehetőségek átalakulásával elsősorban egyéni életpályájuk alakításához igényelnek segítséget. Egy-egy közösség életképességét már nem a népszolgálati aktivizmus képes biztosítani, hanem a mindennapi boldogulást elősegítő nem közvetlenül etnikus, hatékony/professzionális intézmények (az oktatás, a gazdaságfejlesztés, a szociális munka stb. területéről).

Mindehhez a modell értéküként számon tartott helyeken párosul az értelmiségi vezérszerep és a közösség érdekeinek kinyilvánítása helyett, valamint a lent/fent képviseléstől való kilépés nyomán a helyi folyamatok és távlatosabb lehetőségek felmérése és ezek összekapcsolása egy-egy helyi társadalom intézményes építése érdekében.

3. A Magyarországhoz való viszony alakulása

Az 1918 utáni magyar kormányzatok határon túli magyarsággal kapcsolatos politikai törekvései a következő szakaszokra és programcélokra oszthatók:

1. 1918-1938/1940/1941 - revíziós jövőkép: a határon túli magyar töredéktársadalmak demográfiai, településszerkezeti, gazdasági, kulturális potenciáljának megőrzése egy eljövendő béketárgyalás alaptényezőjeként;
2. 1938/1940/1941-1944 - a reciprocitás elvének alkalmazása és az 1868-as nemzetiségi törvény továbbfejlesztése;
3. 1944-1948 - miután az 1938-tól Magyarország függetlenségének megőrzése érdekében folytatott munka zsákutcába jutott, a második világháborút követő béketárgyalásokon a határon túli magyarság csak a csehszlovák-magyar lakosságcsere kapcsán volt téma, a belpolitikában is folyamatosan kiszorult ez a kérdés a nyilvánosságból;
4. 1948-1956-1968 - az internacionalizmus elvének elfogadása révén a kérdés automatikus megoldásának propagandája, illetve annak elismerése, hogy a kisebbségi kérdés minden ország belügye;
5. 1968-1972 - a kettős kötődés ideológiájának hangoztatása: a hídszerep kijelölése. (A szocialista országok hatvanas évek elején kezdődő szétfelbomlása során Magyarország - szomszédjaival ellentétben - megkerüli a nemzeti legitimitáció eszközét. A népi írók figyelemfelhívása. Az erdélyi, felvidéki és a vajdasági magyar kulturális elit új generációinak intézményesülése, "önállósodása" Magyarországtól.);
6. 1972/1974-1989 - a probléma újrafelfedezése: A népi írók és a határon túli (68-as) elitek tiltakozásai: kulturális és demográfiai problémaként. Az Erdélyi Magyar Hírügynökség tevékenysége és a demokratikus ellenzék és a határon túli elit új generációja (Ellenpontok, Limes, CSMKJB, US) mint emberi jogi problémát és direkt politikai kérdést vetette fel. Az MSZMP KB külügyi osztályának tevékenysége: mint nem egy ország belügyének számító összeurópai problémakör (Ohrid, Bécs, Madrid);
7. 1989-1996 - a probléma intézményes kezelésére vonatkozó törekvések: NEK Kollégium (1989). Antall doktrína: - a magyar kisebbség politikai képviselői nemzetközi tényezők, beleegyezésük nélkül a magyarországi kormányzat nem hozhat őket érintő külpolitikai döntéseket, a határon túli magyarság önálló intézményrendszerekben szervezi meg magát, a politikai reintegráció kezdetei (1990-1994).(33) Résztevő-megfigyelő álláspont: - a magyarkérdést alá kell rendelni az integrációnak - a szomszédos kapcsolatokban a kisebbségi kérdés nem kizárólagos fontosságú -, a szomszédos országok magyar pártjai az adott állam politikai közösségéhez tartoznak.

1986-1990 között a következő alapelvek váltak a magyar politikai életben elfogadottá:

1. Nem a határok helyét, hanem azok minőségét szükséges megváltoztatni.

2. A szomszédos országokban élő magyarság - mint töredéktársadalom, illetve mint önálló politikai közösség - önazonosságának megőrzése érdekében önálló intézményrendszerre jogosult.
3. A határon túli magyar politikai szervezetek képviselőinek egyenrangú kezelésének elve.
4. A határon túli magyarság érdekeinek képviselete a nemzetközi jogi normák alapján a mindenkori magyar kormányzatok feladata a nemzetközi fórumokon.
5. A magyar költségvetésnek és közalapítványi struktúrájának folyamatosan része a határon túli magyar támogatáspolitikája.

Az előbbi elvi összefoglaló után néhány "gyakorlati" problémát szeretnék jelezni.(34)

Jelenleg a magyar-magyar politikai viszonyt a nemzeti szolidaritásra alapozzák, nem pedig az egymásrautaltságra, a támogatásokat nem hosszú távú befektetésként kezelik, hanem segélyként. A kapcsolatépítésben a pártpolitikai szempontokat egyik fél sem tudta kizárni. Azonban ez az egész viszonyrendszer egy új geopolitikai erőterben, egy új szerkezetű kárpát-medencei régióban működik. A magyar politikai elit pedig ez idáig nem tudott a pártpolitikai különérdekein túllépni, és nem tudott a regionális összefüggésekkel mit kezdeni.

A tárgyalt kérdés szempontjából három fontos nemzetközi feltétel változott meg a kilencvenes években. A határok minőségének átalakulása; túllépés a kisebbségi kérdés belügyként való kezelésén; az euroatlanti integrációt választó politikák számára elkerülhetetlenné vált a térségünkben is a hatalmi szerkezet decentralizálása. Ezt a folyamatot térségünkben Magyarország képviselte a legintenzívebben. Ebből a tényből és az ország földrajzi adottságaiból és gazdaságpolitikájából adódóan a Kárpát-medence meghatározó gazdasági és politikai központjává kezd válni. A térséget olyan történelmi térként is fel lehet fogni, amelyet 1918-ig az Osztrák-Magyar Monarchia integrált egy politikai és munkamegosztási rendszerbe. Majd ezt követően a kisnemzeti államépítési törekvések és a világpolitikai (mellék)alkuk határozták meg a térség fejlődését. A jelenlegi helyzet az európai integráción túl egy alrégió (új munkamegosztási rendszer és piac) kialakulását hordozza magában. Ennek keretében a magyarság különböző állami szerkezetekben létező intézményrendszereinek reintegrálása folyik. Ahogyan kettős (állami és nemzeti), illetve hármas (regionális/lokális) kötődéssel rendelkező polgárokkal számolunk, ehhez hasonlóan az intézmények is több hálózathoz tartozhatnak. 1990-től megindult a magyarországi és a határon túli magukat magyarnak tekintő intézmények együttműködése: politikai pártok, önkormányzatok, gazdaság, média, oktatás, tudomány, kultúra, civil társadalom. (Ezen kapcsolatokat eltérő hatékonyságának feltárása egy külön tanulmány tárgya.) Ennek a természetes módon (mintakövetés és erőforrásszerzés útján) elindult folyamatnak a sorsa Magyarország és a szomszédos országok politikájától, de elsősorban a határon túli magyar politikai élet képviselőinek döntéseitől függ. Attól, hogy képesek-e létrehozni azokat az intézményeket, amelyek politikai döntéseik társadalmi kontrollját biztosíthatják.

Jegyzetek

1. A határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek iratanyagának feltárására egy OKTK programban került sor, 1995-1997 között. A feldolgozott anyag a TLA Közép-Európa Intézet könyvtárában található (továbbiakban: TLA KEI Kv.); az ebből készült válogatás: A határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989-1997. Kézirat, 800 p., megjelenés előtt, összeállította Bárdi Nándor és Éger György. TLA KEI Kv. K-1978/97. Ugyanitt található az egyes országok magyar politikai életére vonatkozó kronológiák is: Jánki András: Ukrajna, Orosz Márta: (Cseh-)Szlovákia, Mák Ferenc: Horvátország, Vékás János: Jugoszlávia-Vajdaság (ua. publikált változata: Regio, 1998. 2. sz. 151-186. p.), Udvardy Frigyes: Románia. Az egyes pártokra vonatkozó bibliográfiákat Varannai Zoltán készítette el a TLA KEI Közép-Európa adatbázisa számára.
2. A magyar nemzeti kisebbségek Kelet-Közép-Európában című kötet számára készültek a következő összefoglaló tanulmányok: Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete, 35 p., TLA KEI Kv. K-1979/97. (egy előbbi változata megjelent: Pro Minoritate, 1996. ősz 11-30. p.); Mirnics Károly: A vajdasági magyarok politikai önszerveződése és a magyar politikai pártok egymás közti harca a VMDK megalakulásától 1996-ig. 22 p., TLA KEI Kv. K-

1980/90.; uő: A kisebbségi sors nevetlen gyermekei. 28 p., TLA KEI Kv. K-1981/97.; Gyurcsík Iván: A szlovákiai magyar pártok politikai céljai, stratégiái 1989-1998. 17 p., TLA KEI Kv. K-1982/97. A tárgyhoz tartozó fontos elemzések: Öllős László: A szlovákiai magyar kisebbségi szervezetek áttekintése. 37 p., TLA KEI Kv. K-2627/98.; Történeti áttekintés. In: Tíz év a kárpátaljai magyarság szolgálatában. Ungvár, KMKSZ, 1999. 7-40. p.; Kovács Miklós: A kisebbségben élő magyar politikusok által vívott hatalmi harcok logikája. 8 p., TLA KEI Kv. K-1669/96.; Borbély Imre-Borbély Zsolt Attila: RMDSZ: érték, érdek és hatalom. 1989-1998. Magyar Kisebbség, 1998. 2. sz. 23-54. p.; Szentimrei Krisztina: "Bal" és "jobb" az erdélyi magyar politikában. Erdélyi Magyarság, 34. sz. 1998. április-június 7-12. p.; Veress László: Az erdélyi magyar politika fő törésvonalai. JATE Kortörténeti Gyűjtemény 4754.; Hódi Sándor: A magyar kisebbségpolitika bukása a Vajdaságban. Magyar Kisebbség, 1998. 1. sz. 252-264. p.; uő: Vajdasági magyar pártpreferenciák. Politikai törésvonalak a vajdasági magyarság körében. Napló. 1997. január 22. 10-12. p.; Szerbhórváth György: Vajdasági magyar bölcsek protokollumai. Symposium, 20-21. sz. 1998. szeptember-október, 3-108. p.

3. Az eddigi kísérletek: Schlett István: Kisebbségnézőben. Budapest, Kossuth, 1993. 269 p.; Szarka László: Variációk nemzetstratégiára. Debreceni Szemle, 1998. 1. sz. 8-18. p.; Lőrincz Csaba: A magyar nemzeti kisebbségek autonómiaformái és koncepciói. Kézirat, 20 p., TLA KEI Kv. K-1983/97.; Íjgyártó István: A szomszédos országok magyarság-politikája. In: Közép-Európa az integráció küszöbén. Budapest, TLA, 1997, 112-117. p.

4. Ennek fogalmi definiálását Szilágyi N. Sándor, illetve Csapó József végezte el autonómiastratégiáikban. Az előbbi szerint: "a) sajátos, őket másoktól megkülönböztető etnikai, történelmi, kulturális, vallási és legtöbbször nyelvi jellegzetességei vannak; b) tagjai az illető közösséghez tartozónak tekintik magukat, közösségi tudatuk van, igényt tartanak arra, hogy közösségüket, mint olyat, mások is elismerjék, identitásukat meg akarják tartani, és arra törekednek, hogy megőrizzék mindazt, amelyből önazonosságuk fakad; c) legalább száz éve élnek Románia területén; d) legalább ezer személy tartozik hozzájuk." Szilágyi N. Sándor: Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. I. fejelet. 1. szakasz. TLA KEI Kv. K-386/94. Direkter politikai tartalommal: "a romániai magyar nemzeti közösség, mint autonóm politikai alany, azonos a számbeli kisebbségben lévő magyarsággal, amelynek szülőföldjén történelmi, területi, települési, kulturális, nyelvi, vallási hagyományai vannak, valamint amelynek tagjai egyéni elhatározásukkal a hovatartozást kinyilvánították és kinyilvánítják." Csapó József: A Romániai Magyar Nemzeti Közösség személyi elvű autonómiájának statútuma. I. fejelet 1. szakasz. TLA KEI Kv. K-1984/97.

5. Elnyomott kisebbségből legyen társnemzet. Pozsony-Bratislava, Együttélés Politikai Mozgalom, 1993, 20 p.

6. Ez a magyarországi konzervatív médiában éppúgy gyakoribb, mint az anyaország elnevezés.

7. Pressdok és a Hundok sajtóadatbázisok és dokumentációk használata után szerzett tapasztalatok.

8. Kelet-Európa új alkotmányai. Szerk. Tóth Károly. Szeged, Univ. Szegediensis, 1996, 360 p.

9. Ünnepléses nyilatkozat. Bécs, 1996. március 2., Bécsi Napló, 1996. 2. sz. 2. p.; A nemzetiségi közösség céljai és gondjai. Muravidéki Magyar nemzetiségi Öngazgatási Közösség Végrehajtó tanácsa. Népiújság, 1991. november 15.

10. A VMDK szétesése után egy-egy helyi vezetőt követte saját körzete is. Ezáltal lokális súlyuk is tovább nőtt.

11. A kifejezések leggazdagabb gyűjteményét adja Borbély Imre-Borbély Zsolt Attila már idézett tanulmánya.

12. Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés a társadalmi és egyéni fejlődés szempontjából. Huszadik Század, 1918. 2. sz. 105. p.

13. Szlovákiában a Megbékélésért és Jólétért Magyar Népi Mozgalom. A legutóbbi szlovákiai választásokon a magyar szavazók kb. 15%-a nem az MKP-re szavazott, a parlamentbe 2-3 magyar képviselő került be más pártok képviselőjében. Vajdaságban az 1996-os választásokon a magyar

képviselőjelöltek több mint fele nem a három magyar párt valamelyikének támogatásával indult, hanem függetlenként, illetve szerb pártok jelöltjeként. Azonban a magyar választók így is elsősorban a VMSZ-re adták a szavazatukat, legtöbbször a második fordulóban. Hódi Sándor: Vajdasági magyar pártpreferenciák. i. m.

14. A modell teoretikus szerkezeti megfogalmazását adja: Tamás Sándor: Egy nemzetiségi társadalom belső normatív rendszere. 8 p., 1996, TLA KEI Kv. K-1909/97.

15. Az önkormányzat az önrendelkezés alapja. Komárom, 1994. január 8. Komárom, Komáromi Lapok-Szinyei Kiadó, 1995, 264 p.

16. A párt szerkezete és az állami intézmények megfeleltetése: parlament - szövetségi Képviselők Tanácsa, pártok - platformok, parlamenti frakciók - SZKT frakciók, Alkotmánybíróság - szabályzat Felügyelő Bizottság, Bíróság - szövetségi Ellenőrző és Etikai Bizottság, kormány - Ügyvezető Elnökség, (erős) elnök - Szövetségi Elnök. Lásd Szentimrei Krisztina: i. m. 11. p.

17. A Kárpát-Balkán régió két legnagyobb etnikai csoportja, az albán és a magyar politikai útkeresése között az eltérő adottságokból adódóan lényeges különbség, hogy míg az előbbi elutasította a többségi társadalom ellenzéki/demokratikus/euroatlanti orientációjú csoportjaival az együttműködést - még ha ez azon erők választási vereségéhez is vezetett (1993-as jugoszláviai választások) -, addig a magyar politikai közösségek mindenkor törekedtek a közös fellépésre.

18. Orosz Ildikó: Esettanulmány a kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola születéséről. 23 p., TLA KEI Kv. K-1940/97.

19. A kultúrtantani visszavág: A Symposion-mozgalom krónikája 1954-1993. Szerk. Csorba Béla-Vékás János, Újvidék, 1994. 175 p.

20. Ristic és a szabadkai magyar színházügy. Mák Ferenc dokumentumösszeállítása. 110 p., TLA KEI Kv. K- 1987/97. **21.** Mirnics Károly: A kisebbségi sors... i. m.

22. A botrány. Szerk. Ágoston András-Vékás János, Újvidék, 1994, 164 p.

23. VMSZ, VMDK autonómiakonceptciók és szakértői anyagok. TLA KEI Kv. K-1543/1/96.

24. Folyamatosan léteztek vonatkoztatási személyiségek: Kós Károly, Márton Áron, Mikó Imre, Venczel József, Jordáky Lajos, Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila, Schuller Rudolf, Gál Ernő, Bretter György, Aradi József... **25.** Sarló, Prohászka Körök, Erdélyi Fialok, Hitel köre, szabadkai Népkör ifjúsági tagozata.

26. A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. Dokumentumösszeállítás. Magyar Kisebbség, 1998. 3-4. sz. 55-128. p.

27. Az 1989 előtti kéziratok, viták nyomán: Bíró A. Zoltán: Intézmény - képviselő - civil társadalom. Átmenetek, 1990. 1. sz. 5-19. p.

28. Tóth István: Filmszakadás. Kárpátaljai Minerva, II. köt. 1-2. sz. 46-51. p.

29. Király Károly levelei, TLA KEI Kv. K-76/86; 89/86; 90/86.

30. Szerbhorváth György mindezt egy szemléletes táblázatba foglalta össze, i. m. 21. p.

31. Révkomáromi nagygyűlés, Csorba Béla - zentai VMDK Közgyűlés, Gulácsi Géza különböző kárpátaljai tervezetei. Részletesebben: Ríz Ádám: Magyar autonómia koncepciók határon innen és túl. Kézirat, 170 p. TLA KEI Kv. K-1984/98.

32. Az 1996-os jugoszláviai parlamenti választásokon már nem is voltak részletes pártprogramok: minden alakulat azt bizonygatta, hogy ő a magyarság hiteles képviselője.

33. Győri Szabó Róbert: Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon a Nemzeti és Etnikai

Kollégium és Titkárság története tükrében. Budapest, Osiris, 1997.; Ara-Kovács Attila: Határtalan vagy gátlástalan? Kézirat, 32 p. TLA KEI Kv. K-1389/94.; uő. A többségi szándéktól a kisebbségi következményekig. Kézirat, 13 p., TLA KEI Kv. K-1554/96.

34. Sz. Kovács Miklós: Konvojban. (A magyar-magyar viszonyról.) Forrás, 1997. 5. sz. 77-81. p.

forrás: Fórum Intézet, Galánta - Felvidék